

**ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРЕКЛАДУ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО
ТЕКСТУ В КОМУНІКАТИВНИХ КОНТЕКСТАХ І РОЗВІДКАХ ТЕОРЕТИКІВ
ПЕРЕКЛАДУ**

У зв'язку з бурхливим розвитком техніки та поширенням науково-технічної інформації виросло значення і науково-технічного перекладу, адже науково-технічна сфера є однією з життєво важливих сфер діяльності людства. В аспекті досліджень науково-технічної літератури актуалізується проблема тексту як центральної проблеми теорії перекладу. Текст є предметом аналізу на першому етапі перекладу (адже він пов'язаний із інтерпретацією оригіналу) й на завершальному етапі (як предмет синтезу). Тому проблеми адекватного перекладу, «ефект текста» (У. Еко) привертає до себе пильну увагу теоретиків перекладу.

Відомо, що переклад науково-технічних текстів відрізняється від перекладу художньої літератури, газетних статей, документально-ділового матеріалу тощо. Складність перекладу полягає не тільки у насиченості цього типу текстів спеціальною лексикою (термінологією), але й у тому, що поняття «науково-технічна література» включає такі її різновиди, як власне науково-технічна література, а саме, монографії, збірники та статті з різних проблем науки і техніки; учбова науково-технічна література (підручники, довідники і т. д.); науково-популярна література з різних галузей техніки; технічна і супровідна документація; технічна реклама, патенти та ін.

Переклад такої літератури викликає певні проблеми: 1) стилістичного характеру; 2) лексичні та граматичні труднощі, у першу чергу пов'язані із насиченістю таких текстів термінами і термінологічними словосполученнями; 3) полісемія термінів їх неоднозначність та національну варіативність; 4) відсутність перекладних відповідників (у випадку термінів-неологізмів) тощо. Дослідження цих проблем виводить на дослідження у галузі теорії тексту взагалі.

Теоретичне осмислення процесу перекладу, згідно концепції німецького вченого Р. Штольце, повинне ґрунтуватися на підставі тісного зв'язку герменевтики й лінгвістики тексту, адже в основі перекладу лежить можливість органічного поєднання аналізу герменевтики тексту як цілого із системним аналізом на основі раціональних лінгвістичних критеріїв [8, с. 49]. В основі теорії перекладу тексту, вважає дослідник, є уявлення про форму тексту як про свідчення комунікативної інтенції відправника, що реалізовується через посередництво мови. Аналізуючи початковий текст, перекладач ставить питання: яку мету переслідує відправник і які мовні засоби використовує для цього?

Розуміння тексту ґрунтується на усвідомленні його цілісності з обов'язковим урахуванням прагматичних правил його побудови. При цьому важливо знати не тільки те, про що йдеться у тексті, але й те, що має на увазі автор тексту. Звідси виникає необхідність в обов'язковому розумінні пресупозицій, які повинні включати не тільки те, про що говорилося раніше, але й про те, що відоме: «я», що говорить, його соціальний статус, фонові знання, тощо [8, с. 51-52].

У зв'язку із цим доречно пригадати слова І. Гальперіна про роль підтексту, що співіснує із вербальним виразом, є супутнім йому й запланованим творцем тексту. Положення, що висувається ним, про «змістовно-підтекстову інформацію» як про органічну частину смислового змісту тексту має найбезпосередніше відношення до перекладу [1, с. 42].

На підставі сказаного вище про експліцитні й імпліцитні компоненти змісту тексту, про роль прагматичних чинників в його формуванні Р. Штольце робить важливий для теорії перекладу висновок про багатоплановість й «надсумарність» смислового змісту тексту. Під надсумарністю мається на увазі незводимість смислу тексту до суми смислів його конститuentів. Проте, аналізуючи початковий текст як надсумарне ціле, не допустимо нехтувати семантичним аналізом його конститuentів. Річ у тому, що зміст тексту розкривають рекурентні смислові ознаки (семантично зв'язані один із одним лексеми), що утворюють ізотопічні площини тексту, в яких реалізується багатопланова структура його смислу. Саме в результаті інтеграції окремих елементів у мовному та позамовному контекстах утворюється той «приріст інформації» (Informationsberschuss), який лежить в основі «надсумарності» смислу тексту. Проблема семантики тексту ставить по-новому для теорії перекладу й питання про значення окремих лексем. Це значення розглядається не як фіксований зріз певного набору семантичних ознак (як, наприклад, в жорстких моделях структурної семантики), а як «гнучка сукупність сем й прагматичних параметрів, мінливі поєднання яких проєктуються у площину тексту» [8, с. 93-104].

Разом із семантикою тексту істотне значення для теорії перекладу має і стилістика тексту. Розробкою проблем зв'язку типології тексту із теорією перекладу займається К. Райс, що присвятила цим проблемам декілька праць, зокрема написану спільно із Г. Вермеєром книгу «Обґрунтування загальної теорії перекладу», в якій використовується концептуальний апарат теорії інформації, лінгвістики тексту і функціональної стилістики [7].

У основу концепції теорії перекладу К. Райс покладена теорія жанрів тексту (Textsoxtentheorie), основними поняттями якої є «тип тексту» (Texttyp) і «жанр тексту» (Textsorte). Поняття типу тексту використовується для класифікаційного виділення універсальних, базисних форм тексту в людській комунікації. На основі виконуваних ними найзагальніших (за Д. Бюлером) комунікативних функцій — репрезентативною (Darstellungsfunktion), виразною (Ausdrucksfunktion) і апелятивною (Appellfunktion) — вичленюють три типи тексту: інформативний, експресивний й оперативний (нагадаємо думку Р. Якобсона про використання функціональної типології для розуміння перекладу як комунікативного акту [3, с. 66-68]).

Жанр тексту (Textsorte) — це клас вербальних текстів, що виділяються на основі спільності структури, меж варіативності й використання в однотипних комунікативних контекстах. Конкретні ознаки диференціації жанрів пов'язані із трьома семіотичними вимірюваннями: семантикою, прагматикою, синтактикою. Вони слугують для віддзеркалення світу у тексті, до виконуваної текстом комунікативної функції і до внутрішньої структури тексту. Це визначення К. Райс визначає ознаки жанру, але не розкриває його сутності.

В цьому відношенні здається більш вдалою соціальною інтерпретацією мовного жанру, що була запропонована К.А. Долініним, який вважає, що «кожен канонізований, сталий мовний жанр (наказ, устав, ухвала суду, наукова стаття, роман, передова в газеті)

— це не що інше, як особлива соціальна роль, в якій мовна діяльність виступає як рольова діяльність» [2, с. 26].

Таким чином, у жанровій варіативності текстів проявляється соціальна норма, що визначає специфіку вибирання мовних засобів із породженням текстів будь-яких жанрів. У практиці перекладу стикаються три типи соціальних норм, що відображають традиції певного суспільства і певної культури: 1) норми побудови тексту у певній автентичній мові, 2) норми побудови тексту на мову перекладу; 3) норми перекладу.

К. Райс, безумовно, має рацію, наголошуючи, що норми, або конвенції жанру (*Textsortenkonventionen*) мають велике значення, оскільки відмінності між ними стають найбільш очевидними при виході за межі однієї мови і однієї культури. Разом із загальними жанрами, що існують в будь-якій письмовій культурі (лист, казка, стаття), є жанри, що поширені не у всіх культурах (наприклад, сонет), і, нарешті, жанри, специфічні лише для однієї культури (наприклад, поетичний жанр хайку в Японії). Конвенції жанрів характеризуються також історичною варіативністю (наприклад, віршована форма середньовічного наукового трактату).

Жанрова диференціація текстів має безпосереднє відношення до механізму перекладу, до перекладацької стратегії. Перш за все перекладач повинен зробити принциповий вибір: зберегти конвенції начального тексту або замінити їх конвенціями мови перекладу. Якщо певний жанр відсутній в іншій культурі, то переклад може бути інноваційним (тобто він може покласти початок новому жанру в культурі-рецепторі). Так, наприклад, газель, жанр східної поезії, був відтворений у деяких перекладах європейськими мовами. Так само необхідно врахувати своєрідність типу тексту і те, що визначає певний тип комунікативної функції. Тільки за умови знання функції автентичного тексту і його місця у автентичній культурі, можна оцінити значущість окремих елементів автентичного тексту. Це положення К. Райс ілюструє наступним прикладом: *Souvent femme varie, bien fol est qui s'y fie*. Якби це був інформативний текст з установкою на передачу денотативного змісту, його можна було б перевести так: «Жінка дуже непостійна (в оригіналі сказано: «жінка часто міняється»). «Безрозсудний той, хто їй вірить». Проте насправді це уривок із експресивного тексту (драми В. Гюго) з установкою на художню форму. Переклад такого оригіналу вимагає художньої організації тексту. Цій вимозі відповідає переклад німецькою мовою Г. Бюхнера: «*Ein Weib dndert sich jeden Tag. Ein Narr ist, wer ihr trauen mag* букв. 'Жінка міняється щодня. Дурень той, хто їй довіряє». Незначні смислові відступи в цьому перекладі цілком компенсуються передачею художньо-естетичної функції тексту [7, с. 213].

У своїх наукових розвідках К. Райс звертає увагу на важливість передачі комунікативної функції тексту як умови успішного здійснення процесу перекладу, проте при цьому допускається спрощення. Подібно іншим функціональним класифікаціям текстів, її класифікація фактично зводить функціональну характеристику тексту до якоїсь однієї функції. Проте реальні тексти, з якими має справу перекладач, як правило, полифункціональні. Ми дотримуємося думки К.А. Долініна: «...якщо стиль вислову (фрази) — у повсякденній мовній практиці — буває єдиний і несуперечливий, то стиль тексту, особливо художнього тексту, є мінливою, динамічною його характеристикою» [2, с. 46]. І хоча в одній з наукових праць К. Райс робить обмовку про те, що «цілий текст не завжди відображає лише одну із функцій мови» і що «на практиці існують незліченні перехреснення і змішані форми» [7, с. 32], в цілому слід визнати правоту В. Вільса, який критикує К. Райс за те, що вона жертвує функціональною багатоплановістю тексту в ім'я

побудови ідеальної моделі, наприклад, відносить художні тексти до текстів, що акцентують форму (form-betonte Texte).

Принципово інший підхід до проблеми типології текстів в теорії перекладу висуває А. Нойберт. Розцінюючи функціонально-типологічні моделі текстів як надмірно грубі і статичні, він пропонує для аналізу процесу перекладу модель «текстів-прототипів» (prototype texts) — історично і соціально обумовлених способів організації знання у письмовому й усному дискурсі. Текст-прототип виявляє специфічне поєднання параметрів текстуальності (комунікативною інтенції, ситуативності, інформативності, узгодженості сенсів, зв'язності), а також специфічну конфігурацію загального для комунікантів фонду знань. Це глобальна схема того, що сказано, ким, кому, коли і як. Завдяки комплексній детермінації тексти-прототипи відрізняються значною різноманітністю, на відміну від типів текстів. У процесі перекладу перекладач реалізує вибраний прототип кінцевого тексту, оцінюючи при цьому питому вагу його детермінантів [6, с. 127-132].

Список використаних джерел

1. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. — М.: Наука, 1981. — 324 с.
2. Долинин К.А. Стилистика французского языка. / К.А. Долинин. — Л.: Просвещение, 1978. — 256 с.
3. Швейцер А.Д. Перевод и лингвистика. / А.Д. Швейцер. — М.: Воениздат, 1973. — 356 с.
4. Швейцер А.Д. Современная социолингвистика: Теория, проблемы, методы. / А.Д. Швейцер. — М.: Наука, 1976. — 432 с.
5. Швейцер А.Д. Социальная дифференциация английского языка в США. / А.Д. Швейцер. — М.: Наука, 1983. — 345 с.
6. Neubert A. Text and translation // Übersetzungswissenschaftliche Beiträge 8. Leipzig, 1985.
7. Reiss K. Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik Kategorien und Kriterien für eine sachgerechte Beurteilung von Übersetzungen. München, 1971.
8. Stolze R. Grundlagen der Textübersetzung. Heidelberg, 1982.

Анотація

У статті розглядається сучасний статус перекладу, його предмет та відношення до інших дисциплін. На основі єдиної концепції аналізуються фундаментальні проблеми перекладознавства.

Ключові слова: текст, переклад, тексти-прототипи, комунікація, жанр тексту.

Abstract

The article is devoted to the of role examines the contemporary status of the theory of translation, its subject-matter and relation to other disciplines. A single conception the analysis of such basic problems of translation studies as the essence of translation.

Keywords: text, translation, prototype texts, Textsorte.